

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.32782/2414-4436/2024-1-3>

Оксана БАШТАННИК

доцент кафедри історії та політичної теорії,

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Дніпро, Україна)

ORCID: 0000-0003-4067-3261

Бібліографічний опис статті: Баштанник, О. (2024). Реалізація державної влади в системах управління на засадах респонсивності як умова демократичного врядування: інституціональний підхід. *Публічне управління та місцеве самоврядування*, 1, 17–24, doi: <https://doi.org/10.32782/2414-4436/2024-1-3>

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМАХ УПРАВЛІННЯ НА ЗАСАДАХ РЕСПОНСИВНОСТІ ЯК УМОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО УРЯДУВАННЯ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

Актуальність. Актуальність дослідження особливостей функціонування інститутів у системах управлінні є дослідницькою проблемою, яка продовжує бути актуальною вже тривалий період часу. Переважно, основним предметом наукового аналізу у даному контексті виступає інституціональна спроможність як функціональний атрибут публічної влади. Однак, важливе значення при цьому також має чутливість інститутів до запитів щодо регулювання суспільних відносин. Вважаємо за необхідне звернути особливу увагу на співвіднесення потенціалу респонсивності та спроможності щодо реалізації управлінського потенціалу інститутами політичної системи.

Мета. Метою статті є аналіз інституціональних особливостей реалізації державної влади в системах управління на засадах респонсивності у контексті демократичного врядування.

Результати. Дослідження показало, що з усіх компонентів інституціональної спроможності саме респонсивність управління як процесу найбільше визначає ключові аспекти демократичного врядування. Актуалізовано необхідність для публічних інститутів відповідати сучасним міжнародним стандартам участі в урядуванні, а також у форматі публічної політики – відповідати на запити принаймні більшої частини суспільства в державі. Доведено, що національна система управління може зазнавати суттєвих трансформацій на шляху реформування для відповідності міжнародно-правовим нормам (що актуально для колишніх автократій) або інтеграції до наднаціонального об'єднання держав.

Таким чином, з'ясовано, що респонсивність інститутів управління є важливим принципом демократичного врядування, однак необхідна розробка запобіжних механізмів для того, щоб у випадку абсолютизації суспільного чинника зберегти їх спроможність. У контексті даної проблематики на прикладі України таким запобіжним механізмом може бути розбудована на засадах гуманістичних принципів та європейських цінностей, але автономна і впорядкована система національного законодавства як складова інституціональної спроможності.

Ключові слова: респонсивність, інститут, державна влада, державне управління, демократичне урядування.

Oksana BASHTANNYK

Associate Professor at Department of History and Political Theory,

Dnipro University of Technology (Dnipro, Ukraine)

ORCID: 0000-0003-4067-3261

To cite this article: Bashtannyk, O. (2024). Realizatsiia derzhavnoi vlady v systemakh upravlinnia na zasadakh responsyvnosti yak umova demokratychnoho vriaduvannia: instytutsionalnyi pidkhid [Features of the state power exercise on the ground of responsibility as a basic condition on the democratic government]. *Public Administration and Local Government*, 1, 17–24, doi: <https://doi.org/10.32782/2414-4436/2024-1-3>

FEATURES OF THE STATE POWER EXERCISE BY INSTITUTIONS ON THE GROUND OF RESPONSIBILITY AS A BASIC CONDITION OF THE DEMOCRATIC GOVERNMENT

Actuality. The relevance of the study of peculiarities of the functioning of institutions in public administration is a research problem that continues to be relevant for a long period of time. Mostly, the main subject of scientific analysis in this context is institutional capacity as a functional attribute of the institute. However, the sensitivity of institutions to requests for regulation of public relations is also important. It is considered that it necessary to pay special attention to the correlation

between the potential of responsiveness and the capacity to implement management of institutions of the political system. Purpose. The purpose of this paper is to analyse the peculiarities of the realization by institutions of state power based on the criterion of responsiveness in the context of the implementation of public administration on democratic principles.

Results. As a result of the research, it was established that from the identified components of capacity, some aspects are closely related to its responsiveness: the need to comply with modern international standards of participation in governance, as well as the need to respond to the requests of at least the majority of society in the state. The national government system may undergo significant transformations on the way to reform for complying with international legal norms (which is relevant for the former autocracies) or integration into a supranational union of states.

Thus, it was found that the responsiveness of governance institutions is an important component of democratic governance, but safeguards need to be developed in order not to undermine their capacity. In the context of this problem, on the example of Ukraine, such a preventive mechanism can be built on the basis of humanistic principles and European values, but an autonomous and orderly system of national legislation, as a component of institutional capacity.

Key words: *responsiveness, institution, state power, state administration, democratic governance.*

Актуальність. Вивчення особливостей функціонування інститутів у державному управлінні є дослідницькою проблемою, яка продовжує бути актуальною вже тривалий період часу. Переважно, основним предметом наукового аналізу у даному контексті виступає інституціональна спроможність як функціональний атрибут інституту. Однак, важливе значення при цьому також має чутливість інститутів до запитів із регулювання суспільних відносин. Як акцентує в даному контексті А. Колодій, «інтегральним показником, що підводить спільний знаменник під критеріями та індикаторами демократичного функціонування публічної адміністрації, є її чутливість (англ. – «responsiveness») до громадських потреб, спроможність і готовність реагувати на вимоги» (А. Колодій, 2010).

Аналіз літератури та наявних підходів до визначення предмета дослідження. Найбільш прикладний вимір властивостей поняття респонсивності відображено у дослідженнях економічної науки, зокрема, працях С. Єгоричевої, В. Касьяненко та ін.. Особлива увага зосереджується вченими на інституціональному аспекті респонсивного управління, що окреслено у політологічних дослідженнях А. Колодій, А. Янченко та ін. Поняття респонсивності у державному управлінні має певну історію концептуалізації, що представлена у роботах М. Лахижі, В. Баштанника та ін.. Поряд із продовженням наукових пошуків вчених, вважаємо за необхідне звернути особливу увагу на співвіднесення потенціалу респонсивності та спроможності щодо реалізації управління інститутами політичної системи.

Мета. Метою даного дослідження є аналіз особливостей реалізації інститутами державної влади на основі критерію респонсивності у контексті здійснення державного управління на демократичних засадах.

Результати дослідження. Для комплексного аналізу можливостей реалізації державного управління на основі респонсивності вважаємо

за необхідне розглянути особливості впровадження даного критерію демократичності до організації економічної активності населення. Такий підхід обґрунтований стійкою тенденцією запозичення практичних підходів економічної сфери і методів дослідження економічного аналізу до предметної сфери реалізації і дослідження державного управління. Так, вивчаючи особливості організації банківської діяльності, С. Єгоричева вказує на те, що в сучасних умовах «зростає респонсивність банків, тобто їх спроможність відзиватися на зміни та появу нових потреб споживачів. Банки створюють клієнтоорієнтовану модель ведення бізнесу, пропонуючи специфічні види послуг специфічним групам клієнтів, намагаючись реалізувати принцип індивідуального обслуговування масової клієнтури» (Єгоричева, 2010, с. 18). Тобто, у даному випадку відбувається форматування принципів основ взаємодії в системі організації відносин між фінансовою установою як надавачем банківських послуг та окремим індивідом або юридичною особою як їх споживачем.

Організація взаємодії суб'єктів на засадах респонсивності є досить поширеною практикою для сучасного розвитку відносин у економічній та інших сферах суспільного життя в цілому. Як акцентує в контексті аналізу даної проблематики Т. Лозинська, «чутливе (респонсивне) управління передбачає, що і маркетинг, який у даному контексті розглядається як функція управління, також має набувати такої характеристики як респонсивність. У маркетингу ця вимога трансформована у поняття «управління взаєминами зі споживачами» (англ. Customer Relationship Management System) CRM – система, зміст якого близький за змістом до терміну «респонсивний»» (Лозинська, 2013). В. Кумар та В. Рейнарц в цілому визначають сутність CRM як «стратегічний процес відбору користувачів послуг, яких фірма може обслуговувати з найвигіднішим чином, і формування взаємодії між компанією та цими користувачами. Кінце-

вою метою є оптимізація поточної та майбутньої цінності користувачів послуг для компанії» (Kumar & Reinartz, 2012, p. 5).

Поряд із зазначеним аспектом, дослідження респонсивності в економічних відносинах реалізується також щодо вивчення досвіду реорганізації діяльності підприємств під впливом зовнішніх викликів. Г. Тарасова з цього приводу відзначає, що «вирішення проблеми розвитку промислового підприємства шляхом формування механізму адаптації промислових підприємств до зовнішнього середовища пропонувалось у роботах багатьох вчених. В основу запропонованого механізму покладено визначення респонсивних поведінкових реакцій, які відображають множини процесів промислового підприємства, що виникають у відповідь на зовнішні чинники. Це дає можливість здійснити багатовимірне обстеження підприємства, виявити проблеми розвитку та побудувати систему дій для адаптації до умов зовнішнього середовища» (Тарасова, 2018, с. 92). Серед чинників, які на сьогодні спонукають характеризувати умови зовнішнього середовища на мікрорівні як кризові, можливо назвати обмеження, що пов'язані із функціонуванням національної економіки України в умовах воєнного стану.

Якщо аналізувати функціонування економічної системи за умов позитивного зовнішнього впливу у форматі реформаційної допомоги, то можливо зауважити, що актуалізується необхідність у коректному розпорядженні наданими ресурсами. Як зауважує В. Касьяненко «економічна система також має бути готовою до сприйняття цих ресурсів (маються на увазі ресурси як такі – прим. О. Б.), а отже бути гнучкою та респонсивною. При цьому під респонсивністю ми розуміємо здатність економічної системи до сприйняття цих ресурсів з урахуванням впливу зовнішнього середовища, тобто можливість адаптації до зовнішніх умов» (Касьяненко, 2013). На жаль, для сучасної України не в повній мірі є відповідним охарактеризований вище тип організації економічних відносин, що безпосередньо пов'язано із необхідністю продовження демократичних трансформацій політичної системи суспільства в цілому. «Підзвітність, респонсивність, прозорість, справедливість влади та участь громадськості й бізнесу в управлінських процесах у багатьох посткомуністичних країнах досі не стали реальністю» (Єгоричева та Лахижа, 2020, с. 43).

Втім, попри вагоме значення для прикладних аспектів реалізації управлінських відносин та напрацювання значної кількості дослідників, теоретико-методологічна складова розгля-

нутих досліджень економічної науки не може бути в повній мірі екстрапольована на простір державно-управлінської діяльності. Для конкретизації особливостей реалізації респонсивного урядування у державному управлінні є необхідність звернутися до розробок політичної науки, оскільки ця складова функціонування політичної системи є невід'ємною частиною дослідження проблеми демократизації, що актуально для України.

Політична наука використовує аналітичні інструменти для вивчення феномену респонсивності переважно в двох взаємопов'язаних напрямках: в контексті дослідження відносин правлячої еліти та широкої громадськості, а також при вивченні особливостей функціонування політичної системи в цілому. Конкретизуючи останній, можливо навести приклад моделі політичної системи Г. Алмонда, який демонструє, що «результативність політичної системи забезпечується певним комплексом її властивостей, серед яких вказував і респонсивність – як здатність відповідати на виклики середовища» (Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник, 2014, с. 214). У статті «Політичні системи та політичні зміни» Г. Алмонд стисло представляє деякі положення своєї фундаментальної теорії, серед яких зауважує, що «ми все ще починаємо дослідження з величезного розмаїття культурних і структурних вихідних точок у країнах, що розвиваються, і, незважаючи на те, що вони стикаються з усіма проблемами політичного зростання одночасно, дозування кожної різниться від випадку до випадку, і реакція (respons – О. Б.) еліт на ці проблеми виклики відрізняються від однієї країни до іншої» (Almond, 1963, p. 7). В аспекті реалізації державноуправлінської діяльності важливо, щоб обраний спосіб відповіді на зовнішні та внутрішні виклики не призвів до дестабілізації та руйнації політичної системи.

Слід зазначити, що в теорії інституціонального аналізу аспект респонсивності не розглядається виключно у позитивному контексті, оскільки реакція на виклики внутрішнього або зовнішнього середовища може мати також деструктивні наслідки для функціонування інституту. Наприклад, О. Макух концептуалізує такий феномен як деінституалізація політичного, що являє собою «розмивання й звуження формальних функціональних рамок, що відображає зміни інституційних станів у політичній сфері шляхом впливу комунікативного чинника на діяльність політичного інституту» (Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник, 2014, с. 117). Стосовно визначаль-

них чинників започаткування та усталення процесу деінституалізації політичного вказана дослідниця відзначає, що «однією з причин розгортання його є респонсивність політичного інституту щодо зовнішніх запитів» (Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник, 2014, с. 118). Дослідження цього аспекту прояву респонсивності інститутів управління щодо зовнішніх запитів вказує на небезпеки, що пов'язані із неконтрольованістю даних процесів політичними оегуляторами.

Дещо критично на занадто позитивну інтерпретацію можливостей респонсивного підходу в управлінні пропонує поглянути також А. Етціоні, який формує соціальний проект активного суспільства (як пише В. Боднар), в якому має реалізуватися прикладне втілення змістовної сутності поняття респонсивності (чутливість правлячих верхів до потреб членів суспільства) і аутентичності (дійсність самих людських потреб, які на думку Етціоні, були єдині для всіх людей, незалежно від їх культурної належності) (Боднар, 2010, с. 224). Однак А. Етціоні застерігає від спрощеного розуміння функціональної ролі респонсивності, яке може бути зумовлене особливостями предметної сфери витоків концептуалізації даного поняття. «Основний образ явища респонсивності взято з кібернетичних систем, які мають центри прийняття рішень, що видають відповіді на вхідні повідомлення. В управлінні суспільними процесами такий підхід до формування здатності щодо респонсивності є ані можливим, ані етичним. Суспільно-контролюючий керівний прошарок повинен одночасно діяти від імені надпідрозділу (інакше не буде суспільного актора), а також реагувати на потреби підрозділів-членів» (Etzioni, 1968, р. 504). Етична складова прояву респонсивності в управлінських відносинах може мати навіть випереджаюче значення поряд із функціональною, оскільки цей аспект покладений в основу сутності поняття.

Проте, не заважаючи на вказані застереження, в концептуалізації змістовної сутності поняття респонсивності переважає спрямування на дослідження організації відносин між громадськістю і тими, хто реалізує управлінські функції. Одним із вчених, які зробили значний внесок у аналіз даної проблематики є Р. Даль, який у багатьох дослідженнях підкреслював, що респонсивність управління є ключовою ознакою демократії. Зокрема, у своїй класичній праці «Поліархія: участь та опозиція» він наголошував на тому, що слід «зарезервувати термін демократія для політичної системи однією з характеристик якої є якість бути повністю або

майже повністю респонсивною до всіх її громадян. Те, чи існує така система наразі, чи існувала колись, або чи може існувати взагалі не повинно нас хвилювати на даний момент» (Dahl, 1971, р. 2). Український дослідник А. Янченко в рамках свого розгляду аналітичних підходів до картування партисипації громадян відзначає, що «основною рисою демократичної системи є здатність уряду постійно реагувати на мінливі потреби своїх громадян» (Янченко, 2021, с. 95). Таким чином, можливо дійти висновку, що ідеалізм фундаторів нової демократичної теорії має бути обмежений основними завданнями системи управління.

Що ж до основного напрямку нашого дослідження, то варто відзначити, що ґрунтовний аналіз респонсивності як засадничого принципу реалізації державної влади в системі публічного управління набуває особливого значення з огляду на те, що на сьогодні цей принцип визначається як такий, що виступає основою реалізації демократичного урядування. Можливо зауважити, що аспект респонсивності в наукових дослідженнях галузі публічного управління часто розглядається імпліцитно, без акцентування на розгорнутій концептуальній складовій аналізу, натомість зі зміщенням уваги дослідника на безпосередньо предмет вивчення. Наприклад, В. Торчинюк у своїй статті підкреслює, що «системна реформа механізму публічного адміністрування у післявоєнний період має вирішити ряд завдань з позицій інституціональних чинників» (Торчинюк, 2023, с. 211). У переліку виокремлених нею завдань із врегулювання означеної проблеми вказано, зокрема, «вирішення питання інституціоналізації публічної служби в українському законодавстві не лише як сукупності державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, на політичних посадах, у системі правоохоронних органах, патронатної служби, адміністративної служби на посадах керівників місцевих державних адміністрацій тощо на єдиних принципах і критеріях проходження служби, із залученням громадян України до реалізації завдань і функцій держави. Публічноуправлінська діяльність таких осіб має базуватися, серед іншого, на принципі респонсивності, що передбачає адекватну управлінську відповідь на запити громадян» (Торчинюк, 2023, с. 211). В даному контексті інтерес представляє емпіричний приклад раніше розроблених програм регіонального розвитку, що запроваджувалися для організації управлінських відносин також в особливих умовах – як ілюстрація до вищезазначених тверджень. Так, серед позитивних наслідків

впровадження бюджету участі в Донецькій та Луганській областях (на підконтрольних Україні територіях у період зниження інтенсивності бойових дій під час російсько-української війни) аналітиками відзначалося «збільшення відповідальності й респонсивності органів місцевого самоврядування, формування навичок співпраці з громадою у досягненні спільних інтересів (Практики впровадження бюджету участі, 2021).

Однак, для коректного застосування аналітичних категорій під час реалізації прикладного дослідження необхідно попередньо з'ясувати особливості їх змістовного наповнення, що визначатимуть вектор дослідницького пошуку. У своїй класичній на даний час статті, М. Лахижа розглядав респонсивність як умову модернізації суспільства і обґрунтовував наступний висновок: «Говорячи про респонсивність у широкому значенні слова, на наш погляд, варто виділити, з одного боку, вміння влади отримувати, аналізувати та використовувати інформацію, а з іншого – вміння громадськості усвідомлювати проблеми, ставити їх перед владою та добиватися реалізації» (Лахижа, 2009, с. 3–4). Серед сучасних вітчизняних наукових розробок щодо особливостей реалізації публічноуправлінської діяльності аспект респонсивності ґрунтовно досліджений у працях І. Юхно, яка формулює визначення респонсивності як «властивості інституціонального стану системи публічноуправлінської діяльності, яка характеризує здатність і визначальність сутності діяльності як відповіді на суспільну, індивідуальну або державну потребу в управлінському стилі, формі, методі, засобах інструментах і механізмах» (Юхно, 2022, с. 78). Серед зарубіжних досліджень феномену респонсивності значний науковий і практичний інтерес представляє, наприклад, аналіз досвіду функціонування публічного управління Республіки Польща, до якого М. Лахижа звертається вже у своїх новітніх розробках. Вчений відзначає, що у дослідницькому середовищі даної країни поняття респонсивності має досить широке операціональне застосування: щодо аналізу проблем самоорганізації соціальних суб'єктів, можливостей належного врядування, стану громадсько-соціального партнерства, аспектів трудового права, перспектив діджиталізації управління та ін. (Лахижа, 2023, с. 81). Загалом, в рамках Європейського Союзу ідея респонсивності покладена в основу посилення ефективності співробітництва, що зазначається у відповідних нормативних актах (наприклад, Глобальній стратегії ЄС) – політика у сфері розвитку взаємовигідної співпраці повинні стати

більш гнучкими і адаптуватися до стратегічних пріоритетів ЄС, а співпраця між членами повинна стати ще тіснішою (Горбач, 2017, с. 61).

Окрім зазначеного вище визначення І. Юхно, українськими вченими на сьогоднішній день напрацьовано підходи до конкретизації змістовної сутності респонсивності в сенсі розгляду даного феномену як основи досягнення цілей сталого розвитку (зокрема, у системі публічного управління). Так, високу теоретико-методологічну значущість та практично-орієнтовану важливість представляє «трактування респонсивності у трикомпонентному сприйнятті: 1) як здатності (та намагання) публічної влади реагувати на сучасні суспільні потреби та змінювати напрями державної політики через формування інноваційних механізмів державного управління; 2) здатності (та намагання) публічної влади формувати відносно незалежні, професійні, гнучкі, транспарентні та децентралізовані підсистеми державного управління за напрямами системних реформ; 3) здатність публічної влади до взаємодії з громадянами (у тому числі, й через безпосередню їх участь в управлінні державними справами) у процесі формування спеціальних механізмів діяльності публічної адміністрації на основі суспільного консенсусу, дотримання конституційних норм, підзвітності, чутливості реагування, ефективності такого реагування. Власне, респонсивність виступає логічною ланкою взаємодії складових концепції сталого розвитку, адже по суті мова йде про гуманізаційну компоненту публічного управління» (Баштанник, Гавриленко та Рагімов, 2023, с. 245). Поряд з цим сучасні вітчизняні вчені акцентують також на значущості феномену респонсивності для динамічної рівноваги функціонування політичної системи країни в цілому. У висновках до своєї аналітичної розвідки С. Мельничук вважає за необхідне виокремлювати респонсивність як одну із засадничих складових існування сучасної української державності як такої. «Сучасна держава Україна функціонує на ґрунті розвинутого громадянського суспільства на засадах верховенства Конституції України, людиноцентризму, правової визначеності у служінні держави на користь загальному благу, інституційності держави з врахуванням децентралізації функцій та повноважень по здійсненню єдиної державної влади, транспарентності та респонсивності. Такі параметри відображають її конституційну модель – демократична, правова, соціальна держава, яка обумовлює її мету – забезпечення цілісності, управління і розвитку суспільства» (Мельничук, 2021, с. 21).

Висновки. Визначаючи респонсивність у якості базового принципу реалізації державної влади для функціонування демократичного політичного режиму, вважаємо за необхідне акцентувати на визначальній ролі політичних інститутів у цих процесах, зокрема інститутів управління. Як окремі елементи політичної системи суспільства та системи публічного управління, інститути володіють атрибутом спроможності, яка у інституціональному вимірі може розглядатися як здатність регулювати певний тип суспільних відносин на основі норм міжнародно-правових актів, національного законодавства та суспільної легітимації (що було встановлено нами раніше).

Особливо слід підкреслити те, що із виокремлених складових спроможності певні аспекти пов'язують її респонсивністю: необхідність відповідності сучасним міжнародним стандартам участі в урядуванні, а також необхідність відповідати на запити принаймні більшої частини суспільства в державі. При цьому важливо, щоб суспільство характеризувалося високим рівнем громадянськості, інакше може утвердитися такий порядок денний, за якого високий рівень

суспільної легітимації авторитарного уряду не відповідатиме міжнародним нормам, втім внутрішню системну стабільність режиму це порушувати не буде. Також, національна система управління може зазнавати суттєвих трансформацій на шляху реформування для встановлення відповідності міжнародно-правовим нормам (що актуально для колишніх авторитарій) або інтеграції до наднаціонального об'єднання держав.

Таким чином можливо встановити, що респонсивність інститутів управління є важливою складовою здійснення демократичного урядування, однак поряд з цим необхідна розробка запобіжних функціональних механізмів для того, щоб високий рівень респонсивності не підбивав інституціональну спроможність цих інститутів. У контексті даної проблематики (в тому числі на прикладі України) подібний механізм може спиратися на розбудовану на засадах гуманістичних принципів та європейських цінностей, але автономну і необхідним чином впорядковану систему національного законодавства, як центральну складову інституціональної спроможності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Almond G. Political systems and political change. *The American Behavioral Scientist*. Vol. 6. 1963. P. 3–10.
2. Dahl R.A. Polyarchy: participation and opposition. New Haven : Yale University Press. 1971. 257 p.
3. Etzioni A. The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes. New York : Free Press. 1968. 729 p.
4. Kumar V., Reinartz W. Customer Relationship Management: Concept, Strategy, and Tools. Springer Texts in Business and Economics. Heidelberg : Springer-Verlag GmbH Germany, 2012. 379 p.
5. Баштанник В.В., Гавриленко К.М., Рагімов Ф.В. Захист прав людини публічною адміністрацією та інституціями громадянського суспільства в умовах правового режиму воєнного стану і системних реформ. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах* : Матеріали VI Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 9 червня 2023 р. Львів – Торунь, 2023. С. 244–248.
6. Боднар В. Сучасні теорії конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. Вип. 15. 2010. С. 220–224.
7. Горбач О., Сигідус К. Порівняльний аналіз Європейської стратегії безпеки (2003) та Глобальної стратегії Європейського Союзу (2016). *Гуманітарні візії*. 2017. № 10/25. С. 57–62.
8. Єгоричева С.Б. Інноваційна діяльність комерційних банків: стратегічні аспекти. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. 348 с.
9. Єгоричева С.Б., Лахижа М.І. Публічно-приватне партнерство в посткомуністичних країнах. Київ : ІПК ДСЗУ, 2020. 304 с.
10. Касьяненко В.О. Інноваційний потенціал національної економіки. *Економічні проблеми сталого розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Балацького О.Ф., м. Суми, 24-26 квітня 2013 р. Суми, 2013. С. 87–89.
11. Колодій А.Ф. Визначення критеріїв та вимірювання демократичності врядування в Україні. *Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика* : матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю, м. Львів, 22 жовтня 2010 р. Львів, 2010. С. 29–55. URL: <https://political-studies.com/?p=675> (дата звернення 17.02.24).
12. Лахижа М. Поняття респонсивності публічної адміністрації у працях польських вчених. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України* : матеріали XX науково-практичної конференції, м. Дніпро, 18 травня 2023 р. Дніпро, 2023. С. 80–82.
13. Лахижа М.І. Респонсивність як умова модернізації суспільства. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 1. С. 41–45.

14. Лозинська, Т.М. Респонсивність як нова ознака маркетингу на продовольчому ринку. *Маркетинг інновацій і інновації у маркетингу*: збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 26-28 вересня 2013 р. Суми, 2013. С. 173–175. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/37412/1/Lozynska_marketing.pdf;jsessionid=7A80D53347B129679C682D5831CC01A4 (дата звернення 17.02.24).
15. Мельничук С.М. Взаємозв'язок моделі сучасної держави Україна з її функціями: теоретичні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія: Право*. 2021. Вип. 63. С. 17–21.
16. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. Львів: «Новий Світ – 2000», 2014. 779 с.
17. Практики впровадження бюджету участі у Донецькій та Луганській областях. URL: <https://www.unpd.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/participatory-budgeting-v2.pdf> (дата звернення 17.02.24).
18. Тарасова Г.О. Адаптаційна диверсифікація розвитку промислового підприємства в умовах кризи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 19. Ч. 3. С. 91–96.
19. Торчинюк В. Розвиток інституціональних засад реформування в Україні як напрям публічноуправлінської діяльності в умовах повоєнного відновлення. *Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій і громад в Україні*: матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю, м. Дніпро, 4 травня 2023 р. Дніпро, 2023. С. 209–211.
20. Юхно І.В. Інституціональні засади публічноуправлінської діяльності в умовах конституційного реформування: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 281. Дніпро, 2022. 240 с.
21. Янченко А.О. Форми політичної участі: аналітичні підходи до картування партисипації громадян. *Політикус*. 2021. Вип. 3. С. 94–101.

REFERENCES:

1. Almond G. (1963). Political systems and political change. *The American Behavioral Scientist*. (6), 3–10.
2. Bashtannyk, V.V., Havrylenko, K.M., & Rahimov, F.V. (2023, 9 chervnia). Zakhyst prav liudyny publichnoiu administratsiieiu ta instytutsiiamy hromadianskoho suspilstva v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu i systemnykh reform [Protection of human rights by public administration and institutions of civil society in the conditions of the legal regime of martial law and systemic reforms]. *Prava liudyny ta publichne vriaduvannya v suchasnykh umovakh* [Human rights and public governance in modern conditions]. *Materialy VI Mizhnarodnoho pravnychoho forumu*. Chernivtsi pp. (244–248).
3. Bodnar, V. (2010). Suchasni teorii konfliktu [Modern conflict theories]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Politolohiia, Sotsiolohiia, Filosofii* [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Political Science, Sociology, Philosophy]. (15), 220–224.
4. Dahl, R.A. (1971). *Polyarchy: participation and opposition*. Yale University Press.
5. Etzioni, A. (1968). *The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes*. Free Press.
6. Horbach, O., & Syhidus K. (2017). Porivnialnyi analiz Yevropeiskoi stratehii bezpeky (2003) ta Hlobalnoi stratehii Yevropeiskoho Soiuzu (2016) [Comparative analysis of the European Security Strategy (2003) and the Global Strategy of the European Union (2016)]. *Humanitarni vizii* [Humanitarian visions]. (10(25)), 57–62.
7. Kasianenko, V.O. (2013, 24–26 kvitnia). Innovatsiyni potentsial natsionalnoi ekonomiky [Innovative potential of the national economy]. *Ekonomichni problemy staloho rozvytku* [Economic problems of sustainable development]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї pamiatі profesora Balatskoho O.F. Sumy*. (pp. 87–89).
8. Khoma, N.M. (Red.). (2014). *Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk dovidnyk dlia studentiv VNZ I-IV rivniv akredytatsii* [Political science: an educational encyclopedic dictionary, a guide for students of universities of the I-IV levels of accreditation]. *Novyi Svit – 2000*.
9. Kolodii, A.F. (2010, 22 zhovtnia). Vyznachennia kryteriiv ta vymiriuvannya demokratychnosti vriaduvannya v Ukraini [Determination of criteria and measurement of democratic governance in Ukraine]. *Reformuvannya systemy derzhavnoho upravlinnia ta derzhavnoi sluzhby: teoriia i praktyka* [Reforming the system of public administration and civil service: theory and practice]. *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii za mizhnarodnoiu uchastiu*. Lviv (pp. 29–55). URL: <https://political-studies.com/?p=675>.
10. Kumar, V., & Reinartz W. (2012). *Customer Relationship Management: Concept, Strategy, and Tools*. *Springer Texts in Business and Economics*. Springer-Verlag GmbH Germany.
11. Lakhzyha, M.I. (2009). Responsyvnist yak umova modernizatsii suspilstva [Responsiveness as a condition for the modernization of society]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia* [Theory and practice of public administration]. (1), 41–45.

12. Lakhyzha, M. (2023, 18 travnia). Poniattia responsyvnosti publichnoi administratsii u pratsiakh polskykh vchenykh [The concept of responsiveness of public administration in the works of Polish scientists]. *Aktualni problemy yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy* [Actual problems of European and Euro-Atlantic integration of Ukraine]. *Materialy XX naukovo-praktychnoi konferentsii. Dnipro* (pp. 80–82).
13. Lozynska, T.M. (2023, 26-28 veresnia). Responsyvnyist yak nova oznaka marketynhu na prodovolchomu rynku [Responsiveness as a new feature of marketing in the food market]. *Marketynh innovatsii i innovatsii u marketynhu* [Marketing innovations and innovations in marketing]. *Zbirnyk tez dopovidei VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Sumy* (pp. 173-175). URL: [https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/37412/1/Lozynska_marketing.pdf;jsessionid=7A80D53347B129679C682D5831CC01A4/](https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/37412/1/Lozynska_marketing.pdf;jsessionid=7A80D53347B129679C682D5831CC01A4/).
14. Melnychuk, S.M. (2021). Vzaiemozviazok modeli suchasnoi derzhavy Ukraina z yii funktsiiamy: teoretychni pytannia [The relationship between the model of the modern state of Ukraine and its functions: theoretical issues]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu, Serii: Pravo* [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University, Series: Law]. (63), 17–21.
15. Praktyky vprovadzhennia biudzhetu uchasti u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh [Practices of implementation of the participation budget in Donetsk and Luhansk regions]. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/participatory-budgeting-v2.pdf>.
16. Tarasova, H.O. (2018). Adaptatsiina dyversyfikatsiia rozvytku promysloвого pidpriemstva v umovakh kryzy [Adaptive diversification of industrial enterprise development in crisis conditions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo* [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy]. (19(3)), 91–96.
17. Torchyniuk, V. (2023, 4 travnia). Rozvytok instytutsionalnykh zasad reformuvannia v Ukraini yak napriam publichnoupravlinskoii diialnosti v umovakh povoiennoho vidnovlennia [The development of the institutional foundations of reform in Ukraine as a direction of public management activity in the conditions of post-war recovery]. *Zabezpechennia stiikosti, revitalizatsii ta rozvytku terytorii i hromad v Ukraini* [Ensuring stability, revitalization and development of territories and communities in Ukraine]. *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii za mizhnarodnoiu uchastiu Dnipro* (pp. 209–211).
18. Yanchenko, A.O. (2021). Formy politychnoi uchasti: analitychni pidkhody do kartuvannia partysypatsii hromadian [Forms of political participation: analytical approaches to mapping citizen participation]. *Politykus* [Politicus]. (3), 94–101.
19. Yehorycheva, S.B. (2010). Innovatsiina diialnist komertsiiynykh bankiv: stratehichni aspekty [Innovative activity of commercial banks: strategic aspects]. TOV «ASMI».
20. Yehorycheva, S.B., & Lakhyzha M.I. (2020). Publichno-pryvatne partnerstvo v postkomunistychnykh krainakh [Public-private partnership in post-communist countries]. IPK DSZU.
21. Yukhno, I.V. (2022). *Instytutsionalni zasady publichnoupravlinskoii diialnosti v umovakh konstytutsiinoho reformuvannia* [Institutional foundations of public management activity in the conditions of constitutional reform]. [PhD thesis, Dnipro University of Technology].